

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งสัมพันธ์กับกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

พื้นที่ในการศึกษาคั้งนี้ คือ บ้านหนองบัวงาม ต.แม่नावง อ.แม่อาว จ.เชียงใหม่ และบ้านสันทรายคองน้อย ต.เวียง อ.ฝาง จ.เชียงใหม่ ซึ่งชุมชนดังกล่าวได้รับผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้ม มีการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งแต่เดิมชุมชนมีการจัดการทรัพยากรตามระบบความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ จนเมื่อมีการขยายตัวของระบบเกษตรแผนใหม่ ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการประกอบกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ชุมชนจึงได้รวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาของชุมชน การศึกษาคั้งนี้จึงเป็นการนำเสนอให้เข้าใจถึงจุดเริ่มต้น พัฒนาการ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องของกระบวนการเรียกร้องสิทธิ ตลอดจนผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนหลังจากที่ได้ดำเนินการเรียกร้องสิทธิดังกล่าว

การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นที่ในการศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสังเกต การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสนทนา และการร่วมเวทีประชุมสัมมนาเพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก และนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์ โดยผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

6.1.1 บริบทชุมชน

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่อาว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีการก่อรูปและพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ร่วมกัน อีกทั้งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในอดีตได้แบ่งเขต

การปกครอง โดยให้ชุมชนในบริเวณดังกล่าวทั้งหมด เป็นเขตปกครองเดียวกัน คือ เมืองฝาง จึงมีการเรียกชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางในอดีตทั้งหมดว่า “คนเมืองฝาง” ทั้งที่อาจจะมีย่านเรือน อยู่ในเขตอำเภอแม่เอย หรือ อำเภอไชยปราการก็ตาม

ต่อมาทางราชการได้แยกตำบลแม่เอย ตำบลแม่สาว และตำบลแม่นาวาง ออกจากอำเภอฝาง ให้เป็นกิ่งอำเภอแม่เอย และประกาศยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอแม่เอย เมื่อ พ.ศ.2516

ส่วนอำเภอไชยปราการนั้น มีประกาศของกระทรวงมหาดไทยแบ่งท้องที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ และ ยกฐานะเป็นอำเภอไชยปราการ เมื่อพ.ศ. 2537

ลักษณะทางกายภาพ พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ ล้อมรอบด้วยเทือกเขาหรือภูเขา เกิดเป็นแอ่งมีรูปร่างยาวรี ทอดตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาเป็นที่ราบลุ่มน้ำ และที่ราบเชิง แอ่งฝางมีแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่าน คือ แม่น้ำฝาง ซึ่งไหลจากอำเภอไชยปราการขึ้นไป ทางทิศเหนือผ่านอำเภอฝาง อำเภอแม่เอย และบรรจบกับแม่น้ำกกซึ่งไหลมาจากประเทศพม่า ผ่านทางวัดท่าตอน อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ บริเวณที่แม่น้ำทั้งสองสาย มาบรรจบกันนี้ เรียกว่า“สบฝาง” แอ่งฝางจึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเหมาะสมต่อระบบเกษตรกรรม

บ้านสันทรายคองน้อย ซึ่งเป็นหนึ่งในชุมชนกรณีศึกษา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอฝาง ประมาณ 3 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นทั้งเนินเขา ที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งลำห้วย และหนองน้ำซึ่งมีต้นกำเนิดจากภูเขาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านอย่างอุดมสมบูรณ์ ทำให้สามารถเพาะปลูกได้ทุกฤดูกาล และทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ปัจจุบันพื้นที่เพาะปลูกของชุมชนโดยเฉพาะเนินเขาและภูเขาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ได้ถูกนายทุนกว้านซื้อไปทำเป็นสวนส้มเกือบทั้งหมด คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ไร่ข้าง และค้าขาย สถานภาพการปกครองนั้น มีการควบคุมดูแลสมาชิกของชุมชนโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีกลไกการควบคุมสมาชิกของชุมชนโดยใช้ระบบความสัมพันธ์ของเครือญาติ การเคารพนับถือผู้อาวุโส และผู้รู้หรือปราชญ์ของชุมชน

ส่วนบ้านหนองบัวงาม นั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ของอำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่เอย ประมาณ 10 กิโลเมตร ลักษณะของพื้นที่เป็นทั้งภูเขา ที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม โดยทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นภูเขาสลับกับเนินเขา ซึ่งบริเวณนี้ชาวบ้านจะปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ถั่วเขียว ส่วนทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นที่ราบจนจรดแม่น้ำฝาง เป็นพื้นที่นากว้างใหญ่ สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำนาเป็นหลัก หลังการเก็บเกี่ยวก็จะปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ พริก ผักกาดเขียวปลี กระเทียม

หอมแดง เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ทั้งที่ราบเชิงเขา เนินเขา และที่ราบลุ่ม ได้เปลี่ยนเป็นของนายทุนซึ่งได้ปรับเปลี่ยนเป็นสวนส้มรวมหลายพันไร่ ส่วนที่ดินที่ยังเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านนั้นพื้นที่น่ายังคงทำนาข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กระเทียม พริก สำหรับที่ดอนได้เปลี่ยนไปปลูกส้มเกือบทั้งหมดเช่นกัน คนในชุมชนส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์และช่วยเหลือซึ่งกันในกลุ่มเครือญาติ และยังให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโสในชุมชน

สภาพทางสังคมของชุมชนที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เนื่องด้วยมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันระหว่างคนพื้นเมืองล้านนา กับคนไทยใหญ่ที่อพยพมาจากภูมิลำเนาซึ่งปัจจุบันคนไทยใหญ่ในชุมชนได้ถูกกลืนกลายเป็นคนพื้นเมือง มีการใช้ภาษา วัฒนธรรม ประเพณีแบบคนพื้นเมืองล้านนา เหลือเพียงผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนเพียงไม่กี่คนที่แต่งกาย ทำอาหารแบบไทยใหญ่ และสามารถพูดภาษาไทยใหญ่ได้ ทั้งนี้คนในชุมชนมีความผูกพันกันอย่างแนบแน่น มีการไปมาหาสู่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ มีการนับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกัน ก่อปรกับความเป็นเครือญาติทำให้คนในชุมชน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเป็นอย่างดี

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ มีผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ทั้ง คนพื้นเมือง ไทยใหญ่ และ ชาวเขาเผ่าต่างๆ อพยพเข้ามาเพื่อแสวงหาที่ทำกิน และได้ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปทั้งที่ราบลุ่มแม่น้ำเชิงเขา และ บนพื้นที่สูง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ โดยผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก มีการแบ่งปัน หรือแลกเปลี่ยนผลผลิตกันระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ที่เหลือจึงจะนำไปขาย

จนกระทั่งมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น ประกอบกับการที่รัฐบาลได้กำหนดนโยบายเกษตรแผนใหม่เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนชนบท ทำให้ชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต จากระบบเกษตรแบบดั้งเดิม มาเป็นการผลิตเพื่อขาย โดยบริษัทที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับสินค้าทางการเกษตรได้นำ พืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ เข้าไปแนะนำและชักชวนให้ชาวบ้านทดลองปลูกเพื่อการค้า ในขณะที่รัฐได้จัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนให้กับเกษตรกร ทำให้มีการขยายตัวของระบบเกษตรแผนใหม่หรือเกษตรพาณิชย์มากยิ่งขึ้น จนกระทั่งปัจจุบัน พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของประเทศ กลุ่มทุนขนาดใหญ่ให้ความสนใจเข้ามาประกอบธุรกิจด้านการเกษตร ซึ่งได้ขยายฐานจากเกษตรกรรายย่อยมาเป็นอุตสาหกรรมเกษตรแบบครบวงจรเพื่อส่งออก โดยเฉพาะกิจการสวนส้ม ซึ่งจากการประมาณการของชุมชน พบว่าในปี พ.ศ.2549 มีพื้นที่ปลูกส้มในลุ่มน้ำฝางจำนวนกว่า 300,000 ไร่ และ ทุกหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางต่างมีสวนส้มอยู่ในเขตชุมชน

ทั้งที่เป็นสวนส้มของชาวบ้านเอง และสวนส้มของนายทุน นอกจากนี้ยังมีการก่อตั้งโรงงานขนาดเล็ก และขนาดกลาง ที่เกี่ยวเนื่องกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เช่น โรงงานแวกซ์ส้ม โรงงานหน่อไม้ปั่น เห็ด ผักกระป๋อง ลิ้นจี่ และ ลำไยกระป๋อง เป็นต้น

6.1.2 สภาพทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ศึกษา

ด้วยความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และ วิถีการดำรงชีพที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการผลิตของชุมชน อีกทั้งการที่ชุมชนผลิตเพียงเพื่อยังชีพในครัวเรือน ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่จำเป็น การฟื้นตัวของทรัพยากรเป็นไปอย่างเหมาะสม เนื่องจากไม่ถูกทำลายจนเกินขอบเขตการรองรับของระบบนิเวศ จนกระทั่งมีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายเกษตรแผนใหม่ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มุ่งเน้นสร้างความเจริญด้านเศรษฐกิจให้กับชุมชนชนบท ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติซึ่งถือเป็นสิ่งที่ได้เปล่า ไม่ต้องลงทุน หรือ เป็นต้นทุนที่ไม่มีมูลค่า โดยถือหลัก “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ซึ่งพืชเศรษฐกิจที่ทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกนั้น มีการเปลี่ยนชนิดและพันธุ์ไปตามความต้องการของตลาดภายนอก ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 ที่มีการเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อประกอบกิจการสวนส้มของนายทุนอย่างกว้างขวาง และ ผลประกอบการที่มีมูลค่าในเชิงเศรษฐศาสตร์อย่างมหาศาล จึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้คนจากหลากหลายถิ่นฐานเข้ามาประกอบกิจการสวนส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง การขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ การทำลายล้างฐานทรัพยากรของชุมชนจึงเป็นไปอย่างเข้มข้น มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกส้มเข้าไปในเขตป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ และป่าต้นน้ำ เกิดการบุกรุกที่ดินเส้นทางคมนาคม แหล่งน้ำสาธารณะของชุมชน นอกจากนี้ การใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างเข้มข้นยังก่อให้เกิดการตกค้างในดิน เกิดการฟุ้งกระจายในอากาศ บางส่วนไหลซึมลงสู่แหล่งน้ำ และตกค้างในผลผลิต ส่งผลกระทบต่อเป็นวงกว้างไม่เพียงแต่ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศเท่านั้น ยังส่งผลต่อสัตว์ป่า อาหารธรรมชาติ สุขภาพของผู้คนในชุมชน และผู้บริโภคอีกด้วย

6.1.3 ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

การขยายฐานการผลิตของระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ ถึงแม้จะสร้างผลตอบแทนที่คุ้มค่าในแง่ของการลงทุนเชิงธุรกิจ หากแต่ได้ขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนลงอย่างมหาศาล เช่นเดียวกัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนจึงเป็นเสมือนภาพสะท้อนอีกด้านของการพัฒนาที่มุ่งเน้นเพียงแค่ผลตอบแทนเชิงเศรษฐศาสตร์ โดยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้สรุปผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางได้ ดังนี้

1. ปัญหาการใช้ที่ดินและการบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ ซึ่งเป็นเขตต้นน้ำลำธาร และปิดล้อมพื้นที่ไร่นา หน้าดินถูกกัดเซาะและแหล่งน้ำธรรมชาติตื้นเขิน เป็นผลเสียต่อการเกษตร
2. ปัญหาต่อระบบลุ่มน้ำ เส้นทางน้ำและระบบเหมืองฝาย เนื่องจากสัมต้องการน้ำมากตลอดช่วงอายุ โดยเฉพาะในหน้าแล้ง จึงเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ
3. ปัญหาการใช้น้ำเพื่อการบริโภค ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝายยังคงบริโภคน้ำดื่มจากบ่อน้ำที่มีอยู่ในบริเวณบ้าน ซึ่งอาจมีการปนเปื้อนสารเคมีทางการเกษตรสูง
4. การทำลายทรัพยากรป่าไผ่ เพื่อนำไม้ไผ่มาใช้ค้ำดินส้มในตอนที่ดินยังเล็ก ป่าไผ่ดังกล่าวเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและแหล่งอาหารธรรมชาติของชาวบ้านในท้องถิ่นด้วย
5. ปัญหาการใช้สารเคมีและผลกระทบของการใช้สารเคมีต่อสุขภาพของคนในชุมชน

ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จึงเป็นไปใน 3 ลักษณะ คือ ความขัดแย้งในด้านความต้องการปริมาณ ความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ที่ได้รับจากทรัพยากร และความขัดแย้งในด้านคุณภาพของทรัพยากร ซึ่งสาเหตุ เกิดจากจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรม และไม่เหมาะสม เพราะให้ความสำคัญกับความคุ้มค่าของต้นทุนการผลิต และการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นการแยกทรัพยากรให้มีค่าเพียงต้นทุนการผลิต โดยไม่ได้มองความสัมพันธ์ในแง่คุณค่าทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน อีกทั้งการให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรจากส่วนกลาง โดยการใช้กฎหมายเป็นหลัก การคำนึงถึงความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์ มากกว่าความมั่นคงของฐานทรัพยากร จึงก่อให้เกิดปัญหาขึ้น ไม่เพียงด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากยังส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทางสังคม และความขัดแย้งระหว่างชุมชน รัฐ และทุนอีกด้วย

6.1.4 กระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นประเด็นที่ผู้คนในชุมชนเริ่มมีการพูดคุย ปรึกษาเพื่อหาทางออกกับคนในครัวเรือน เพื่อนบ้าน และกลุ่มญาติ เมื่อมีการถ่ายทอดข้อมูลระหว่างกันของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงได้ประชุมปรึกษาระดับชุมชนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา นับเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเริ่มจากการเจรจาต่อรองกับผู้ประกอบการ เมื่อไม่มีการปฏิบัติตาม ชุมชนจึงได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อองค์กรปกครองในท้องถิ่น เพื่อให้เข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชน

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้พัฒนารูปแบบตามสถานการณ์ของปัญหา และบริบทแวดล้อม ทั้งจากการเรียกร้องเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับชุมชน

สู่การแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย และการขับเคลื่อนกระบวนการเพียงลำพังของชุมชน เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน เพื่อดำเนินการในรูปแบบเครือข่าย และการแสวงหาภาคความร่วมมือ หรือพันธมิตรภายนอก เพื่อหนุนช่วยในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการพึ่งพาท้องถิ่น (พ.ศ. 2538 – 2543)

พ.ศ.2538 – 2539 นับเป็นช่วงเริ่มแรกที่กิจการสวนส้มได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นแปลงขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำฝาง ทั้งนี้แปลงปลูกส้มยังมีสัดส่วนเนื้อที่น้อย เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนเนื้อที่ของกลุ่มน้ำฝาง เริ่มมีนายหน้าเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อปลูกส้มจากเกษตรกรรายย่อย โดยจะเลือกพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ เหมาะสมกับการเพาะปลูก ซึ่งในช่วงระยะแรกชุมชนยังไม่ได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้ม ต่อมาใน พ.ศ.2540 เป็นช่วงที่ส้มเริ่มให้ผลผลิต และจะต้องดูแลรักษาอย่างดี เริ่มมีการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างเข้มข้นเพื่อเร่งผลผลิต และรักษาคุณภาพผลผลิต ประกอบกับเป็นช่วงที่ราคาส้มค่อนข้างสูง ถึงกิโลกรัมละ 40 - 50 บาท ทำให้ผู้ประกอบการเริ่มขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จากเนื้อที่ร้อยละ 10 เป็นพื้นที่ร้อยละ 30 และมีการกว้านซื้อที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ รวมทั้งการรุกพื้นที่ป่าสงวน นับแต่ พ.ศ. 2540 จึงเป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบจากการประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่

กระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในช่วงนี้ เป็นไปในลักษณะของการป้องกัน โดยใช้พิธีกรรมความเชื่อทางศาสนา จารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน เช่น การบวชป่า เพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ หรือถางป่าเพื่อปลูกส้ม ในส่วนของการแก้ไขปัญหาผลกระทบนั้น ชุมชนใช้วิธีการเจรจาทันทีกับผู้ประกอบการสวนส้ม และการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ เพื่อให้แก้ไขปัญหาให้กับชุมชน โดยจะดำเนินการเป็นครั้งๆ ไป เช่น เมื่อมีปัญหากลิ่นเหม็นจากสารเคมี การบุกรุกพื้นที่สาธารณประโยชน์ ชุมชนก็จะขอเจรจากับผู้ประกอบการสวนส้ม เมื่อไม่มีการปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง ก็จะเข้ายื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น และเมื่อทุกฝ่ายนิ่งเฉย ชุมชนก็ต้องอยู่ในภาวะจำยอมเพราะไม่สามารถดำเนินการใดๆ ได้ ในช่วงนี้แต่ละชุมชนยังไม่มี การประสานงานเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันมากนัก จะมีเพียงการนำเสนอปัญหาาร่วมกันในที่ประชุมต่างๆ หรือ การพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันตามประสาเพื่อนบ้าน เครือญาติ หรือคนรู้จัก การดำเนินการของชุมชนยังคงเป็นไปในลักษณะของการแก้ไขปัญหาตนเองในชุมชน และพึ่งพาองค์กรระดับท้องถิ่นให้เข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหา

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการสร้างเครือข่ายและการผลักดันในระดับนโยบาย (พ.ศ. 2544 – 2547)

การขยายตัวของพื้นที่สวนส้ม และกิจการที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงงานคัดแยก แปรรูปผลผลิต และการเปิดให้บริการด้านการท่องเที่ยวในสวนส้ม ในช่วงเวลานี้ เป็นไปอย่างรีบเร่ง อันเนื่องมาจากแรงจูงใจด้านผลตอบแทน ภาวการณ์ตลาด และความนิยมของผู้บริโภค พื้นที่สวนส้มได้เข้าไปยึดครองพื้นที่ในแทบทุกชุมชนของกลุ่มน้ำฝาง ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างกว้างขวาง โดยไม่ได้จำกัดเพียงชุมชนโดยรอบสวนส้ม หรือจำกัดเพียงผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ขยายไปสู่ชุมชนใกล้เคียงและส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้คนในชุมชน นำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคม อีกทั้งยังเพิ่มขีดความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ

ความพยายามของชุมชนในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาลี้ภัยแวดล้อม ได้รับความสนใจจากองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งได้เข้ามาหนุนช่วย ทั้งการเป็นที่ปรึกษา แนะนำ การให้ข้อมูลด้านสิทธิของชุมชน สถานการณ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้บริโภค นักเรียน นักศึกษา นักการเมือง และสื่อมวลชน เมื่อมีการนำเสนอข่าวสาร การเรียกร้องสิทธิของชุมชนอย่างกว้างขวาง และต่อเนื่อง ทำให้ปัญหาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ถูกเผยแพร่สู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชน หลายหน่วยงานได้เข้ามาตรวจสอบพื้นที่สำรวจข้อมูลสภาพปัญหา สถานการณ์ความเคลื่อนไหวต่างๆ ของชุมชน มีการจัดประชุมสัมมนาเพื่อรับทราบสถานการณ์ปัญหา แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน ของชุมชนที่มีปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง และองค์กรต่างๆ เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จึงทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องร่วมกันในรูปแบบกลุ่ม และเครือข่าย

โดยเป้าหมายการขับเคลื่อนกระบวนการในช่วงเวลาดังกล่าว คือ การผลักดันให้มีการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย เช่น การทบทวนแนวคิด ยุทธศาสตร์การพัฒนาของหน่วยงานส่วนกลางที่สัมพันธ์ต่อการสร้างผลกระทบต่อชุมชน และสังคมโดยรวม ตลอดจนการแก้ไขเปลี่ยนแปลงระเบียบ กฎหมาย เพื่อให้รัฐส่วนกลางได้วางมาตรการที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนในภาพรวม ตลอดจนเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และสนับสนุนกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้สืบทอดเจตนารมณ์ของชุมชนต่อไป

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการเรียนรู้และพึ่งพาตนเอง (พ.ศ. 2548 – ปัจจุบัน)

การขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในระดับนโยบาย ต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากปัจจัยทางการเมือง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลง

คณะรัฐมนตรีที่รับผิดชอบงานด้านการจัดการปัญหาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง และการเปลี่ยนแปลงนโยบายของผู้บริหารทรงคนใหม่ ส่งผลให้คณะทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ได้จัดตั้งขึ้น ขาดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง หรือคณะทำงานบางชุดยังไม่ได้มีการดำเนินการใดๆ กอปรกับการขาดรัฐบาลที่มีเสถียรภาพในช่วงของการรัฐประหาร การผลักดันด้านนโยบายจึงต้องหยุดลงด้วย ชุมชนจึงได้ปรับกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยการพึ่งพาตนเองด้วยการดำเนินกิจกรรมที่เน้นการเรียนรู้ การปลูกฝังอุดมการณ์ และสร้างจิตสำนึก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เข้มแข็ง เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เป็นรูปธรรม และยั่งยืน

6.1.5. วิธีการที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

รูปแบบ และวิธีการในการจัดการและแก้ไข ตามวิถีทางของชุมชนดำเนินไปใน 2 ระดับ คือ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในส่วนของชุมชนเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนจากผลกระทบ และการเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดำเนินการ เพื่อกำหนดให้มีแผนนโยบายและมาตรการที่มีประสิทธิภาพ ในการจัดการกับปัญหาอย่างยั่งยืน ในระดับชาติ โดยไม่ได้จำกัดเพียงของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เท่านั้น ทั้งนี้กระบวนการดำเนินการของชุมชนยังเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ การป้องกัน โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อีกลักษณะหนึ่ง คือ การแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นการดำเนินการเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และระดับชาติ เพื่อให้มีมาตรการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เป็นรูปธรรม และครอบคลุมปัญหาของชุมชนในทุกด้าน วิธีการที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การศึกษาข้อมูลการประกอบกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ การประชุมเพื่อวิเคราะห์ ประเมินสถานการณ์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชน การประชุมเพื่อปรึกษา และหาวิธีดำเนินการ ในการจัดการและแก้ไขปัญหา การเจรจาต่อรองกับผู้ประกอบการสวนส้ม การยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานภาครัฐ ทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และระดับชาติ การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เพื่อแสวงหาความร่วมมือ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม การเข้าร่วมเวทีนำเสนอผลกระทบ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การเดินทางไปแลกเปลี่ยนแนวคิด กระบวนการ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วมกับภาครัฐและเอกชนในคณะทำงานแก้ไขปัญหาจากการประกอบกิจการสวนส้ม การรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้าน การออกแถลงการณ์ต่อสื่อ การใช้จารีต ประเพณี ความเชื่อของชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรมต่างๆ และการสร้างเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

6.1.6 ผลที่เกิดกับชุมชนจากการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

สถานการณ์ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ และระดับโลก รวมทั้งปัญหาสุขภาพกาย สุขภาพจิต และปัญหาทางสังคม อันเป็นผลพวงมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐที่เน้นความทันสมัย ได้สร้างกระแสความตื่นตัวของผู้บริโภคในด้านสุขภาพ และแนวคิดสีเขียว ทั้งการพัฒนาที่ยั่งยืน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การให้ความสำคัญกับระบบองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนชุมชน ประกอบกับการนำเสนอข่าวสารข้อมูลผลกระทบของชุมชนโดยสื่อต่างๆ ผู้สื่อข่าวมวลชน ทำให้กลุ่ม องค์กร และเครือข่ายที่ดำเนินงานด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็ง และพลังของชุมชน ให้ความสนใจ และเข้ามาหนุนเสริมกระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชน ก่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เข้มแข็ง

ปัจจุบันถึงแม้ว่า ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จะยังไม่มีมาตรการ และแนวทางในการแก้ไขที่ชัดเจน และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนก็ยังคงปรากฏขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในด้านกลับกันผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนได้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ ปกป้อง ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรภายนอก เป็นการสร้างแนวคิด และกระบวนการทัศน์ใหม่ อีกทั้งยังเป็นการฟื้นฟูองค์ความรู้ของชุมชนที่กำลังถูกกลืนกลายจากวัฒนธรรมตะวันตก ให้กลับมามีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ตลอดจนได้สร้างจิตสำนึก ปลูกฝังอุดมการณ์ ให้กับกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่เพื่อสานสร้างกิจกรรมของชุมชนต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้ การนำเสนอตัวตนของชุมชนผ่านสื่อได้สร้างความสนใจต่อผู้บริโภค โดยเฉพาะความใส่ใจด้านสุขภาพ การเลือกบริโภคอาหารปลอดสารพิษ และการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ผู้ประกอบการสวนส้มหันมาปรับกระบวนการผลิต โดยลดการใช้สารเคมีลง อีกทั้งราคาส้มที่ลดลง ทำให้เกษตรกรรายย่อย และผู้ประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่หยุดการขยายพื้นที่ปลูกส้ม เนื่องจากผลตอบแทนไม่คุ้มกับการลงทุน ทำให้การขยายตัวของปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชะลอตัวลงด้วย

กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ได้สะท้อนให้เห็นถึงพลังที่เข้มแข็งของชุมชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมด้านจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรม ด้วยหลักของจิตสำนึก มโนธรรม จริยธรรม และจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น การประสานงานเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการในรูปของเครือข่าย

ชุมชน ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน มีเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจน และเป็นไปในทิศทางเดียวกันแล้ว ยังก่อให้เกิดความสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เพื่อร่วมกันยื่นหัตถ์ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างเหมาะสม และยั่งยืน

6.2 อภิปรายผล

จากผลการศึกษา กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่แต่เดิม มีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น การครอบครอง และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของครัวเรือน จะถูกกำกับด้วยจิตสำนึก ความเชื่อ และกฎ ระเบียบ หรือข้อตกลงร่วมของชุมชนทุกคนในชุมชนเดียวกัน หรือชุมชนใกล้เคียงมีสิทธิในการครอบครอง ใช้ประโยชน์ อนุรักษ์ และปกป้องทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวจะอยู่ภายใต้หลักของการแบ่งปัน ทัวถึง เป็นธรรม พอเพียง คำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศในชุมชน ความยั่งยืนของระบบทรัพยากรธรรมชาติ และความมั่นคงของวิถีชีวิต สอดคล้องกับ **ยศ สันตสมบัติ (2542)** ที่กล่าวว่าสมาชิกของชุมชนทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมทางสังคมเป็นสำคัญ ความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเหนือผลประโยชน์ส่วนตน แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่สิทธิการใช้ยังถูกกำหนด ด้วยความยั่งยืน หรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศด้วย

เมื่อวิถีการผลิตในระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านที่อยู่ บนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ได้ปรับเปลี่ยนมาสู่ระบบเกษตรแผนใหม่เพื่อการค้า และการส่งออก ตามนโยบายการพัฒนาของประเทศที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่ได้เปิดโอกาสให้นักลงทุน หรือ ผู้ประกอบการได้แข่งขันกันในการค้าอย่างเสรี ไร้การกีดกัน เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้มีการทำลายล้างฐานทรัพยากรของชุมชนได้อย่างเสรี พื้นที่ลุ่มน้ำฝางที่อุดมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม ในด้านการผลิตพืชผลทางการเกษตร จึงเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่ทั้งเกษตรกรรายย่อย และนักลงทุนต่างทยอยเข้ามาประกอบกิจการด้านการเกษตร จนมีการขยายพื้นที่และฐานการผลิต เป็นอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่

ท่ามกลางการขยายตัวของระบบเกษตรเชิงพาณิชย์และระบบเศรษฐกิจทุนนิยมนั้น การขยายตัวของระบอบกรรมสิทธิ์รัฐ และกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือทรัพยากรธรรมชาติ

เริ่มทวีความเข้มข้นขึ้น ตามมาด้วยการจัดตั้งกลไกเข้าควบคุมทรัพยากร และถ่ายโอน หรือเปิดช่องให้เอกชนเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของท้องถิ่น เช่น การออกเอกสารสิทธิ์ การให้เอกชนเช่าทรัพยากร หรือ การให้สัมปทานแก่เอกชน เพื่อสนับสนุนการผูกขาดการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และพัฒนาความมั่นคงให้แก่รัฐที่แสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันกับภาคธุรกิจเอกชน (กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา, 2543)

การประกอบกิจการสวนสัมขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เป็นผลพวงหนึ่งของการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจแผนใหม่ การผูกขาดการใช้ทรัพยากรของรัฐ และระบบทุนนิยม รวมถึงการละเมิดสิทธิร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบสวนสัม ทั้งปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลกระทบทางสุขภาพ สุขภาพจิต และปัญหาสังคม

ผลกระทบที่เกิดขึ้น ทำให้ชุมชนแสวงหาแนวทางในการจัดการและแก้ไข ก่อนที่ผลกระทบจะทวีความรุนแรง และมีการขยายตัวของพื้นที่รับปัญหาเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากชุมชนมีฐานะเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง จึงเป็นสิทธิโดยชอบธรรม ที่จะเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาล้างแวล้อม ซึ่งปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (2538) เสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของตนเอง และมีความยุติธรรมทั้งคนรุ่นปัจจุบัน และคนรุ่นหลังในอนาคต

ถึงแม้ว่าสิทธิชุมชนจะยังไม่มีการบัญญัติตามตัวบทกฎหมายที่ชัดเจน หรือมีผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นทางการ กระนั้น รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนปีพุทธศักราช 2540 ยังได้ให้คุณค่า และความสำคัญของสิทธิชุมชน แต่ทั้งนี้ปัจจัยที่กระตุ้นเร้าให้เกิดการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง คือ ความเดือดร้อนจากการประกอบกิจการของสวนสัมขนาดใหญ่เป็นสำคัญ ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าต้นน้ำ ป่าชุมชน และพื้นที่สาธารณประโยชน์ การเบียดบัง แย่งชิงน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติไปใช้ในกิจการสวนสัมแต่เพียงผู้เดียว ความเจ็บป่วยของคนในชุมชนที่ได้รับสารเคมีทางการเกษตรที่สวนสัมใช้อย่างเข้มข้น ปัญหาสังคม เช่น การทะเลาะเบาะแว้งระหว่างคนในชุมชนจากความเห็นที่ไม่ตรงกัน เนื่องจากฝ่ายหนึ่งได้ผลประโยชน์จากสวนสัม ส่วนอีกฝ่ายเสียประโยชน์ รวมทั้ง ปัญหาแรงงานต่างด้าว ปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐ และผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ประเด็นปัญหาหลากหลายที่รุมเร้าคนในชุมชน ทำให้ต้องดิ้นรนเพื่อหาทางออก เพราะชุมชนได้ตระหนักว่า หากพวกเขาไม่ดำเนินการใดๆ ปัญหาเหล่านี้จะเพิ่มขีดความรุนแรง การขยายตัวของสวนสัมในพื้นที่ที่จะเพิ่มขึ้น และเมื่อนั้นความมั่นคง ปลอดภัยในชีวิตของชุมชนคงหมดไป ชุมชนท้องถิ่นจะต้องล่มสลาย

คนในชุมชนจะสูญเสียที่ดิน แล้วอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน หรือยอมจำนนอยู่ท่ามกลางสารพิษ และการทำลายล้างฐานทรัพยากรของนายทุน ความตระหนักของชุมชนในประเด็นดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเรียกร้องสิทธิในระดับบุคคล ไปพร้อมๆ กับการเรียกร้องสิทธิของชุมชน เนื่องด้วยสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน ก็คือ การมีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ สิทธิของความเป็นมนุษย์แยกเช่นเดียวกับบุคคลอื่นสิทธิที่จะดำรงชีวิตอย่างปกติสุขในสภาพแวดล้อมที่ดี ขณะเดียวกัน ชุมชนท้องถิ่นก็มีสิทธิที่จะปกป้อง คุ้มครอง ดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีสิทธิที่จะดำรงรักษาศิลปวัฒนธรรม จารีต ประเพณีของชุมชนด้วย สอดคล้องกับ รัฐธรรมนูญที่เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ สอดคล้องกับ **อำนาจที่ กาญจนพันธ์ (2542)** ที่กล่าวว่า ทุกคนควรมีสิทธิในการยังชีพ มีสิทธิในการที่จะมีชีวิต เป็นระบบคุณค่าทางศีลธรรม และสิทธิชุมชนยังขยายตัวออกไปเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น สิทธิในความเป็นมนุษย์ หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน สิทธิชุมชนจะเอื้อต่อการพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืน

เนื่องด้วยต้นเหตุของปัญหานั้น มาจากทั้งนโยบายการพัฒนาของรัฐ และการดำเนินการของนักธุรกิจ ทำให้กระบวนการแก้ไขปัญหาเกิดความยากลำบาก ล่าช้า อีกทั้งยังไม่สามารถดำเนินการกับผู้กระทำผิดได้อย่างจริงจัง กอปรกับการที่กระบวนการช่วงแรกของชุมชนใช้วิธีการต่างคนต่างทำ ทำให้ขาดพลังในการต่อรอง แคนนำชุมชนที่ได้พบปะ แลกเปลี่ยน เกี่ยวกับประเด็นปัญหาของชุมชนร่วมกัน จึงได้ประสานการดำเนินงานในรูปของกลุ่ม เครือข่าย สอดคล้องกับที่ **สมพันธ์ เตชะอธิก (2533)** กล่าวว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านทำได้โดยพัฒนาระบบความคิด และขยายองค์กรเครือข่ายให้กว้างขวาง และเชื่อมประสานกันในระดับต่างๆ และเปิดโอกาสให้มีการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ระหว่างกัน ประสานเครือข่ายองค์กรทั้งหลายเข้าด้วยกัน เสริมด้วยเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนประสานทรัพยากรจากภายนอก เช่น องค์กรธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน การต่อรองกับองค์กรอื่นอย่างรู้เท่าทัน เป็นการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายทางสังคม

วิธีการของชุมชนจึงมีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ภายใต้อำนาจ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ตั้งแต่การแก้ไขปัญหาในระดับชุมชน จนถึงการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบายภาพรวมของประเทศ ทั้งนี้แนวทางต่างๆ ที่ชุมชนดำเนินการนั้น ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของชุมชน แบบองค์รวม สอดประสานและเกื้อกูลซึ่งกันอย่างลงตัว ซึ่ง **ชัยยุทธ ชันธปราบ(2545)** กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องคำนึงถึงทุกๆ ด้าน อย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม

กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ได้พัฒนาปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไข ปัจจัยที่หลากหลายทั้งภายในและภายนอกชุมชน ที่กระตุ้นเร้า ผลักดัน หนุนเสริม และขัดขวาง กระบวนการดำเนินการของชุมชน ปัจจัยภายใน ได้แก่ ทั้งการยอมรับ การละเมิด กฎ ระเบียบ ข้อตกลงร่วมของชุมชน ความมีอุดมการณ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การยึดมั่น ต่อระบบความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านกิจกรรม และพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งชุมชนได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังได้ถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป ความเข้มแข็งของกลุ่มแกนนำชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่น จริงใจ ก่อให้เกิดความศรัทธา เชื่อมั่น กอปรกับความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ที่สามารถสื่อความหมายระหว่างกันได้อย่างรวดเร็ว ชัดเจน เกิดความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจ และความรู้สึกร่วม ทำให้เกิดการประสานพลัง และเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการในรูปแบบเครือข่าย ซึ่ง บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวว่า ความรู้สึกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ในเครือญาติเป็นแรงผลักดันให้เกิดการรวมตัวกัน ของชุมชนอย่างรวดเร็วและเข้มแข็ง ทำให้ชุมชนมีพลังในการ ร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปัจจัยภายนอก ที่กระตุ้นให้เกิดการ ขับเคลื่อนเชิงสร้างสรรค์ คือ การหนุนเสริมจากองค์กรพันธมิตร การได้รับข้อมูลข่าวสาร การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ เสริมสร้างกระบวนการทัศน์ และพัฒนารูปแบบการเรียกร้องสิทธิของชุมชน อย่างเท่าทันสถานการณ์ของปัญหาที่เกิดขึ้น ส่วนปัจจัยที่ กดดัน ขัดขวางกระบวนการของชุมชน ได้แก่ นโยบายของรัฐด้านการค้าเสรี การแปลงสินทรัพย์ เป็นทุน ที่กระตุ้นเร้าให้เกิดการทำลายทรัพยากรเพิ่มขึ้น รวมทั้งความไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่ รัฐ และการถูกข่มขู่ คุกคามจากผู้มีอิทธิพล

กระบวนการเรียกร้องสิทธิเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางนั้น พบว่าได้รับความร่วมมือ การหนุนช่วยจากองค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน และเครือข่ายต่างๆ ทั้งองค์กรด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์กรด้านสุขภาพ องค์กรด้านกฎหมายและสิทธิ องค์กรพระสงฆ์ สถาบันการศึกษา นักวิชาการ สื่อมวลชน เครือข่ายเยาวชน องค์กรด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายผู้บริโภค เป็นต้น เมื่อกระบวนการแก้ไขปัญหาล่าช้า ยังไม่สามารถหามาตรการในการแก้ไขปัญหาได้อย่าง เป็นรูปธรรม องค์กรพันธมิตรที่เข้ามาหนุนช่วยก็ยิ่งหลากหลาย และพัฒนารูปแบบการ ดำเนินงานที่ชัดเจน สร้างกระบวนการทัศน์ พัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชน รู้เท่าทันสถานการณ์ มีความเข้มแข็ง มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชนอย่างยั่งยืน

6.3 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบันเกิดการประสานงานในระดับเครือข่าย เพื่อขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อีกทั้งมีการขยายแนวคิดไปยังชุมชนอื่นๆ ที่ยังไม่เข้าร่วมกับเครือข่าย การหนุนช่วยจากองค์กรภายนอกทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง มุ่งมั่น ในการขับเคลื่อนกระบวนการอย่างต่อเนื่อง จริงจัง โดยแนวทางการดำเนินงานของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ครอบคลุมประเด็นด้าน เศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมอาชีพ โดยมีแนวร่วมในชุมชน ทั้งผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน พระสงฆ์ ทั้งนี้ผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการพัฒนาตามแนวเกษตรแผนใหม่ที่เน้นผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก ซึ่งสถานการณ์ปัญหาที่มีรูปแบบเดียวกันนี้ ยังปรากฏในหลายพื้นที่ของประเทศไทย และประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

1. การปฏิรูปกฎหมาย และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ควรคำนึงถึงความหลากหลายของระบบนิเวศท้องถิ่น ความหลากหลายในวิถีการผลิต ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ และระบบการจัดการของชุมชนท้องถิ่น

2. การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ควรมีการสนับสนุนให้กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส กลุ่มสตรีแม่บ้าน และเยาวชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกระบวนการของชุมชนร่วมกัน โดยกระบวนการเรียกร้องสิทธิควรขับเคลื่อนไปพร้อมกับการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม ทั้งสิทธิการจัดการป่า ที่ดิน น้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ การพัฒนาระบบเกษตรกรรม และเศรษฐกิจที่ยั่งยืนบนฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมที่หลากหลายของชุมชน

3. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมุ่งเน้นที่จะพัฒนาศักยภาพ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟู และแก้ปัญหาในพื้นที่ของท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนวางแผน และจัดระบบการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมในเชิงรุกให้สอดคล้องกับนโยบายระดับชาติ และสถานการณ์ปัญหาของท้องถิ่น

4. การขับเคลื่อนกระบวนการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ควรมีการประสานความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนากระบวนการอย่างต่อเนื่องให้เท่าทันสถานการณ์ เกิดพลังในการดำเนินการ นอกจากนี้

การถ่ายทอดองค์ความรู้ แนวคิด ประสบการณ์สู่คนรุ่นใหม่เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากเยาวชนจะเกิดความตระหนัก มีอุดมการณ์ มุ่งมั่น และสานสร้างการดำเนินงานต่อไปในอนาคตได้อย่างต่อเนื่อง

5. รัฐควรวางมาตรการที่เป็นรูปธรรม ในการดำเนินการอย่างจริงจังต่อผู้ที่ก่อกมลพิษ หรือสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน

6. ชุมชนควรร่วมกันใช้กระบวนการของสื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการกระจายข้อมูลข่าวสารของชุมชน และแสวงหาแนวร่วมจากสาธารณชนผ่านสื่อไปพร้อมๆ กัน เพื่อให้สาธารณชนได้มีส่วนหนุนช่วยในฐานะผู้บริโภคน หรือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมสังคมเดียวกัน อีกทั้งการนำเสนอตัวตนผ่านสื่อ ยังก่อให้เกิดความปลอดภัยต่อแกนนำของชุมชน เพราะสาธารณชนต่างให้ความสนใจในการเคลื่อนไหวของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษากระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ซึ่งสะท้อนภาพของความล้มเหลวในนโยบายส่งเสริมระบบเกษตรแผนใหม่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเพียงกระบวนการทางสังคมของชุมชนกรณีศึกษา 2 ชุมชนเท่านั้น โดยพื้นที่ลุ่มน้ำฝางยังมีชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มอีกจำนวนมาก และมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชุมชนต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ใช้ความพยายาม และทุ่มเทอย่างเต็มกำลังความสามารถ หากมีผู้สนใจศึกษาในครั้งต่อไป ผู้ศึกษาอยากเสนอแนะให้มีการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบการสร้างและการพัฒนาเครือข่ายการจัดการทรัพยากร การประเมินผลกระทบทางสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จากการประกอบกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางต่อไป และเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อย่างมีประสิทธิภาพ